

Селігей П. О.

СВІТЛО І ТІНІ НАУКОВОГО СТИЛЮ

К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016.— 627 с.

Нині, коли людство зневірилося у всесильності науки й перестало пов'язувати свої надії на майбутнє безпосередньо зі здобуттям наукових знань, коли пересічна особа знає більше про безсилля науки, ніж про її успіхи, поява праці П. Селігея видається дуже доречною. Його монографія «Світло і тіні наукового стилю» присвячена мові сучасних українських наукових текстів різного змісту й призначення, зокрема й стилістично недоброякісних, і особливо — феномену наукового жаргону. Обравши за об'єкт дослідження науковий стиль сучасної української мови, автор запропонував текст, створений на засадах узагальнених приписів стилістичної довершеності: книга виразно зорієнтована як на фахівця-лінгвіста, так і на читачів, яких цікавить наука, стилістика, наукова мова загалом.

Останнім часом проблема співвідношення нормативного й девіантного в науковій комунікації привертає увагу багатьох дослідників, адже стилістика розвивається за істотного впливу європейських шкіл лінгвістики тексту й дискурсології (згадаймо хоча б праці В. Карасика, Т. Радзівської, Н. Рябцевої, В. Чернявської, Т. Яхонтової та ін.). Спираючись на методологічні засади класичної стилістики, П. Селігей обмежує коло досліджуваної проблематики переважно питаннями мовної вправності, досконалості / недосконалості, читабельності, виразності тощо, тому оперує здебільшого поняттями лексикології (термін, запозичення, багатослів'я), граматики (нагородження певних частин мови), синтаксису (задовгі речення) та ін.

Монографія складається з трьох розділів. У першому («Нормативне й аномальне в науковому тексті») автор знайомить читача з потребою дослідити незрозуміле наукове мовлення, феномен якого відомий здавна: з невдачами текстотворення й текстосприймання стикалися не лише сучасні студенти-початківці, а й відомі мислителі минулого. Тут наведено розлогі свідчення письменників (від Е. Роттердамського й Ф. Рабле до М. Гоголя, Л. Толстого й Дж. Орвелла), філософів (від Сократа й Дж. Локка до К. Поппера й А. Сокала), науковців (від географів і медиків до літературознавців і лінгвістів), звернуті до явища наукового жаргону, критики його стильових вад і смис-

лових темних місць. Демонструючи відчутну ерудованість, П. Селігей у такий спосіб змушує читача визнати актуальність спеціального дослідження наукового жаргону, пропонує методи не тільки мовної критики, але й визначення ключових критеріїв досконалого наукового викладу з огляду на динаміку стильової норми, «норми смаку», явища взаємовпливів стилів тощо.

Засвідчуючи надзвичайно широкий підхід до своїх завдань, автор ґрунтовно аналізує ознаки наукового стилю й наукового жаргону як явища, що перешкоджає його повноцінному побутуванню. Він визначає цей феномен як сукупність текстів з термінологічними зловживаннями, надмірами віддієслівних іменників і запозичень, задовгими реченнями, багатослів'ям і марнослов'ям, що приховують і затемнюють наукові знання, але не додають нових.

Демонструючи обізнаність із проблемами співвідношення мовлення й мислення, визначенням ознак наукового мислення й завдань його вербалізації, П. Селігей критично препарує тексти сучасних монографій, журнальних статей, авторефератів, наукових збірників і підручників, постаючи як небайдужий і кваліфікований діагност. Недаремно другий розділ названо «Анатомія наукового жаргону». Тут детально проілюстровано й прокоментовано різні ознаки невдалого наукового тексту. Наводячи приклади термінологічних зловживань, зайвих запозичень, задовгих речень, нагородження іменників та багатослів'я / марнослов'я, автор структурує й причини їхньої появи. Це чи не найбільш вдалі розділи монографії: вихід за межі спостережених суто мовних явищ змушує автора до дискурсивних розшуків. Адже саме встановлення психологічних, соціокультурних, політичних причин і наслідків комунікативних дій / девіацій визначають сутність дискурс-аналізу. Розмірковуючи про позамовні чинники появи жаргону, дослідник відшукує їх у відсутності мовної майстерності, алігоричному чи патологічному мисленні, різних виявах комплексів неповноцінності чи прагнення до квазіелітарності, нечіткого викладу нових знань чи в свідомих маніпуляціях з мовою. Проте виразніші соціальні причини — маргіналізація наукового життя, зневіра

суспільства у всесильності наукового поступу, формалізація процесів кар'єрного зростання науковців з акцентом на кількісних показниках публікацій та покликань; ці чинники читач активно домислює, домальовує через свою обізнаність чи присутність у науковому дискурсі. Тому міркування П. Селігея про психологічні, культурні, особистісні причини появи підробок під науку слід обґрунтовано вважати дискурсивними. А науковий дискурс, який постає в описах П. Селігея, справляє неоднозначні враження. Видається, що «дух епохи», який реконструюватимуть за його текстом, не найкращим чином схаактеризує українську науку сьогодення.

Автор влучно визначає окремі причини появи наукового жаргону, зокрема такі, як гіпертрофія логосфери, що пов'язана своїм корінням з радянським новозом і постструктуралізмом, а ще раніше — з плетінням слівес чи химерною прозою. Навряд чи так однозначно вербальний ілюзіонізм може бути зумовлений національним характером. Може, вся хода цивілізаційного поступу, ґрунтованого на первинності Слова-Логосу, має такі побічні наслідки?

Обстоюючи потребу міри у функціональному стилі, автор слушно зауважує, що найбільша заслуга в осмисленні цієї категорії належить Г. Гегелю, проте той тлумачить ще давнє латинське прислів'я: *modus in rebus* «не слід нічим зловживати».

Висновок про те, що чаклуни й ворожити були прямими попередниками науковців-природничників, аж ніяк не парадоксальний, як здається авторові. Наука як форма суспільної діяльності пізніша від релігії й походить із неї, — цей постулат в історії й соціології науки є засадничим.

Вдале також і запропоноване визначення об'єкта як незрозумілого мовлення псевдовчених, які приховують зміст тексту (додамо: і смисл) шляхом спотворення норм наукового стилю (с. 317). Пропонуючи шляхи подолання наукового жаргону, автор сподівається як на законодавчі приписи, відповідальність редакторів, так і на моральність самих учених. Тут він виходить на проблематику здоров'я суспільства і нації, і тому зосереджується на питаннях так званого ідеального наукового тексту (третій розділ «Досконалий науковий текст»).

У цьому розділі йдеться про потреби оновлення стилю, підвищення виразності й читабельності, покращення зв'язку з читачем. Автор розмірковує про стильові засоби зв'язку з читачем — вияви авторського «я» чи мотивації, задоволення читацьких пізнавальних потреб.

Як привабити читачів до читання? Вічне питання для всіх, хто працює зі словом. Процеси ідентифікації, співдумання, антиципації тощо досить детально розглянуто з метою дати певні приписи щодо того, як створити цікавий текст. Автор не оминає й звичних проблем діалогічності, проблем-

ного викладу, аналізуючи вдалі зразки текстів і метатекстів з мовознавства, літературознавства, філософії й інших сучасних досліджень, зокрема з праць таких метрів україністики, як Ю. Шевельов, В. Русанівський, Д. Чижевський та ін. Він оперує поняттями ясності, стилості, співвідношення головного й другорядного, явищ делімітації тощо, інколи аж надто категоричний щодо зайвини в метатекстових висловлюваннях, які, як відомо, й надлишкові, й необхідні — саме вони забезпечують суб'єктність викладу (с. 408).

Іноді в автора з'являються повтори загальновідомих тверджень: «Без композиції текст неможливий. Виклад важливо будувати так, щоб з першої думки природно випливала друга, з другої — третя, з третьої — четверта й так далі», «Композиція — метод пізнання» тощо. За такими розлогими міркуваннями, проте, не йдеться про методологічність наукового тексту. Адже саме експлікація методу, виразно усвідомленого автором-науковцем, вирізняє його текст як науковий з-посеред інших — художніх чи релігійних. У європейській традиції методологічність відзначають у текстах уже кінця XVI — початку XVII ст., недарма ж класична праця Декарта, з якої починають сучасне наукове пізнання, називається «Discours de la methode» (1637 р.).

Міркування про вимоги до композиції різних жанрів, мабуть, трохи застарілі, бо композиція статей, як відомо, зараз жорстко регламентується.

Читач знайде в монографії цікаві роздуми про проблеми співвідношення книжних і розмовних елементів, стильову вправність, експресивність, емоційність наукового викладу. Автор розвиває відому тезу про походження наукового стилю від художнього, проте його пряма залежність від релігійного зостається поза увагою. Немає нічого незвичайного в художніх засобах текстів XIX–XX ст., адже, як відомо, сучасний науковий стиль пройшов етапи полеміки як першопочаткові.

Навряд чи автору слід було так активно полемізувати з попередниками, які в середині XX ст. окреслювали ознаки наукового стилю літературної мови як явища «сухого, беземоційного, неавторизованого». Тут, як правило, запал заперечення спрямовується на праці 60-х років (А. Коваль, М. Кульгав, О. Лагтева). Пригадується вислів О. Трубацова, який з приводу теорії прасхіднослов'янської мови як генетично монолітної, зауважував: «... Так тепер, мабуть, ніхто активно не думає». Автор і сам мимоволі виходить за межі структурних методів, переходячи до проблематики ролі особистості, соціального запиту, орієнтації на адресата тощо. Проте тут ми натрапляємо на дивний спротив поняттю й терміну «дискурс», якому автор присвячує цілий підрозділ, тавруючи його як псевдотермін. Звичайно, сприйняття цілої нової сукупності

методів, реакція на експансію соціологічних підходів, які з'явилися не без впливу теорій, знаних нам з праць К. Маркса і М. Вебера, не відбувається без похибок, перекручень, зловживань тощо. Проте заперечувати когнітивно-дискурсивну парадигму, яка вже увібрала в себе стилістику, істотно трансформовану під впливом лінгвістики тексту, наврод чи доречно. Тим більше, що й сам П. Селігей, як було сказано, не цурається ні її поняття (текст — висловлення), ні її прийомів, а саме — аналізу тексту, «зануреного в життя». Йому залишився лише крок до розуміння неоднорідності дискурсу, що зумовлює існування різнорідних типів текстів: академічних, оцінно-полемічних, навчальних, довідково-інформативних, популярних. А звідси — мнливість їхніх мовленнєвих характеристик: та чи інша міра присутності автора при викладі, та чи та міра пояснювальності (розлогі відступи, дефінування термінів, їхні переклади чи, навпаки, оперування термінами без глумачення), той чи той ступінь залученості читача до обговорення результатів, така чи інакша присутність художніх засобів. Натомість автор, захоплюючись тезою про тождество наукового й художнього мислення, шукає узагальнено досконалий науковий текст, вимірюючи ці характеристики ознаками читабельності, цікавості, визначності тощо.

Свого часу І. Огієнко з-поміж ознак ментальності українців відзначив страх перед новою як загальне неприйняття змін. Культ старовини добре знаний дослідникам української культури. Очевидно, авторське бачення новітніх методологій (погодьмося, запозичених у період падіння «єдино правильного» марксистсько-ленінського діалектичного матеріалізму радянської доби), трансформоване як відчуження, викликане заглибленням у вітчизняну традицію, консервативну настільки, наскільки може бути таким І. Нечуй-Левицький, який ганив галичанізм періодики початку ХХ ст. і мимовільно сам їх використовував. Або А. Кримський, який у полеміці з О. Соболевським категорично відкидав «новий 'ф', зокрема, на підставі того, що його опонент «не знав гаразд малоруської мови». Отже, з огляду на те, що модні терміни «дискурс», «парадигма», «простір» та ін. використовуються без належного дефінування й професійності, їх наврод чи можна заперечувати.

Цілком слушною є думка автора, що злива наукової (а також псевдонаукової, лженаукової, паранаукової) продукції ускладнює саме читання текстів будь-якої тематики. Це загальнонаукова проблема. Як її подолати? Одна з авторських пропозицій — сама його

монографія. Вона творилася (відчувається) як популярна, і тому автор часто вдається до новотворів, порівнянь, антитез. Найбільш вдалим видаються такі, як *стилевбивство*, *стилезнавці*, *значливість*, *водослів'я*, *різномовці*, *мововбивство*, *терміноспекуляції*.

Автор переконує, що метафора оживлює виклад і є цілком доречною в науковому тексті. Це й не дивно: ключова метафора його книжки — «дещо — живий організм», певно, засвоєна ще в часи формування його як дослідника в школі порівняльно-історичних студій Г. П. Півторака: *шпаруватість тексту*, *думка стрибає*, *смысловий провал*, *жаргон здатен занаястити свіжо думку*, *жаргон плямує репутацію науки*, *жаргон стає стіною на шляху просвіти широких мас*, *наука втрачає моральний авторитет*, *запліднювати виклад своїм розумом*, *нікчемство думки*, *сурогат освіти*, *наукоподібність зводить мур між автором і читачем*, *хвороба стилю*, *цікавість мобілізує психіку*, *наука мусить завойовувати читача*, *розчинити в словесах брак новизни*, *науковий паразитизм*. Порівняння науки й паранауки з культурною рослиною й будьяччям підтримується епітетами *блякле*, *суперечливе*, *еклектичне мислення*, *безвиразність* і *неприсутність писань*, *модно-ефектний термін*. Також до метафоричних знахідок можна віднести афористичні вислови на зразок: *«Суха страва дере горло, сухе слово — мозок»*, *«Доброякісний текст читати легко, а писати важко»*, *«За текстом стоїть неповне розуміння, а то й повне нерозуміння»*, *«Хитромовний автор — що продавець повітря»*, *«Виривати, як гнилий зуб, кожне зайве слово»*, *«Лакоїчний текст пишуть так, як добувають золото — через просявання»*.

Пильна увага до деталей, виразний аналітичний талант автора, прагнення до естетичної досконалості й опатність видання роблять книжку непересічним явищем. Відзначимо також переконливі списки джерел, розлогий перелік літератури, покажчик імен. На тлі цих переваг такі дрібні недоліки, як залучений до питомих слів термін «матерія» (с. 137) чи неточно вказана сторінка в покажчику для імені М. Планка (с. 500, треба с. 501), — неістотні. Набагато важливіше, якою буде реакція наукової спільноти: впізнати себе й свої рядки декому буде не тільки приємно, а й не вельми комфортно; сподіваємося, що проблема мовної вправності як складник проблеми статусу української наукової мови, а отже, суспільної значущості й особистого внеску науковця, актуалізується не намарне.

Г. НАШКО